

УДК 821.161.3-1.09:39(=161.3)19/20”

ПАЭТЫЧНА-ПРАЗІЧНАЕ СЛОВА ЯНКІ СІПАКОВА АБ БЕЛАРУСКА-СЛАВЯНСКІМ ХАРАКТАРЫ

Ключавыя словы: проза, паэзія, балада, беларускі характар, славянскі менталітэт.

У артыкуле даследуецца спецыфічнасць беларускага менталітэту, выяўлены яго асноўныя складнікі, прааналізаваны сродкі іх мастацкага ўвасаблення ў прозе і паэзіі Янкі Сіпакова.

Да пачатку звернемся да думкі лаўрэата Дзяржаўнай прэміі БССР, заслужанага дзеяча культуры БССР, нашага земляка Івана Данілавіча Сіпакова (Янкі Сіпакова), у якой, як нам падалося, ёмка і зусім адкрыта выказаны адносіны пісьменніка да абазначанай праблемы. (Да месца будзе адзначыць, што ў аршанскай гарадской бібліятэцы імя А.С. Пушкіна адкрыта імяная зала Янкі Сіпакова). Заўважым, што свядомасць пісьменніка, паэта, эсэіста, перакладчыка на працягу ўсяго творчага шляху была прасякнута імкненнем зразумець даататку, што мы – беларускі народ і прымусяць усіх сваіх чытачоў паверыць у гэта. І сваёй творчасцю, на наш погляд, Янка Сіпакоў сцвердзіў сваю задуму, пашырыўшы яе на разуменне існасці ўсяго славянскага этнаграфічнага комплексу. Праўда, праблема, аб якой мы хацелі б павесці размову, у такой канкрэтнай фармулёўцы пісьменнікам не распрацоўвалася, хоць яе выразныя рысы бачны амаль што ў кожным яго творы. Акумуляваць іх у адзінае маштабнае цэлае дапамагае «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы», выдадзены ў Мінску ў 1996 годзе. Чытаем: «Характар – гэта сукупнасць усіх устойлівых псіхічных уласцівасцей чалавека, яго асабістых рыс, якія праяўляюцца ў паводзінах і дзейнасці» (*падкрэслена намі – А.У.*). Для нас гэта дэфініцыя цікавая тым, што яна ўтрымлівае агульнафіласофскае і псіхалагічнае разуменне чалавечага характару як адзінства індывідуальнага і тыповага. Колькі слоў аб «дуэце» гэтых катэгорый. Калі індывідуальнае – гэта своеасабліваць жыццёвага шляху, умоў жыцця і дзейнасці кожнага асобнага чалавека ў праяўленні яго індывідуальных рысаў, то тыповае адлюстроўвае абставіны жыцця людзей, якія жывуць у аднолькавых, агульных умовах. Для нас тыповае – гэта жыццё славянскага этнасу ў рэтраспектыўным паэтычным асэнсаванні ад XX да XI стагоддзя, а індывідуальнае – усё тое, што звязана з жыццядзейнасцю беларусаў (у першую чаргу, землякоў пісьменніка) у пасляваенны час. Канечне, і ў тыповым мы знойдзем (і там, дзе гэта будзе да месца) шмат індывідуальнага – тым больш што жыццё беларусаў у азначаны перыяд амаль не адрознівалася ад жыцця ўкраінцаў ці палякаў, балгар ці чэхаў і славакаў. Калі весці размову аб паэтычна-празічным слове Янкі Сіпакова, то для яго прачытання мы абралі «Веча славянскіх балад» як канцэнтраванае выражэнне «тыповага» і як геніяльнае слова пра братоў-суседзяў (на час напісання «Веча славянскіх балад») і колькі твораў прозы, а менавіта аповесці «Усе мы з хат», «Пыл пад нагамі», «Жыві, як хочаш», «Жанчына сярод мужчын» і нарысы «Акно, расчыненае ў зіму» і «Па зялёную маланку». Лейтматыў і «Веча славянскіх балад», і «лірычнай прозы» – гэта імкненне аўтара раскрыць веліч духу Чалавека-славяніна, багацце яго ўнутранага свету і духоўнай моцы, усведамленне ім сваёй чалавечай годнасці, незалежна ад розных гістарычных эпох і сацыяльных катаклізмаў. Таму ў якасці галоўнай дзеючай асобы, не прымаючай «пад’ярэмнае» жыццё (М. Тычына), на старонках «Веча славянскіх балад» уладарыць Чалавек-змагар за будучае жыццё, якога ніхто не бачыў, але абшчасці якога марылі многія вялікія розумы і ўладары мазолістых працоўных рук. І менавіта ў яго Я. Сіпакоў знаходзіў такія рысы характару (іх не заўсёды знойдзеш у навуковых кнігах), як «праўда мужыцкая», якой аднак, хоць і цаной жыцця, народ вучыць патрэбна. Так думаў і так дзейнічаў пракуратар цэлага краю Кастусь Каліноўскі (балада «Шыбеніца»), які, напэўна, выжыў бы, «калі б на сяброў па паўстанню данёс». Але ён не пайшоў на здрадніцтва, не стаў шпіёнам, а прыняў сваю Галгофу з развіталымі словамі (мяркую, што іх павінен ведаць кожны наш сучаснік!): «Люблю Беларусь» (1, с. 49). Уважлівы чытач, безумоўна, знайшоў бы ў бескампрамісных паводзінах беларуса Каліноўскага працяг далёкага, сугучнасць з пазіцыяй чэха Яна Гуса: «... Адрачыся? І народу здрадзіць? Прадаваць панесці індульгенцыі... Не, ніколі... (1, с. 149).

Балада «Шыбеніца» прыведзена тут зусім не выпадкова. На наш погляд, менавіта ў ёй ў вобразе Чалавека-змагара цесна знітаваны і дыялектычна спалучаны найбольш паказальныя рысы характару беларускага народа, які на працягу сваёй шматвекавой гісторыі спавядаў адзіны для яго жыццесцвярджальны лозунг – «людзьмі звацца». Перад чытачом прадстае Асоба, для якой вызначальнымі рысамі характару выступае бязмежная любоў да роднай Зямлі-матулькі з яе прыніжаным, прыгнечаным, бяспраўным і працалюбівым народам, апантаная настойлівасць у по-

шуках шляхоў да яго вызвалення. Гэта патрыятызм самага высокага кшталту, у якім ёсць месца для памяці аб блакітным небе над Айчынай і шчыраму, цнатліваму каханню, разуменне народнай мовы як захавальніцы гістарычнай памяці беларусаў і іх талерантнасць, мэтанакіраванасць і непрыняцце прадажнасці і ўсякай пошасці.

Але вернемся да той тыпавасці, у якой паэт зрабіў спробу (адзначна паспяховаю!) стварыць цэласны вобраз-характар славянства з усёй шматпланавасцю яго праяўленняў у розных народаў (іх аб'яднаны вобраз паэт даў у «Праславенскай баладзе "Пачатак"»: «Працягнеш руку ў адзін бок – там ужо Расія, у другі – Югаславія, у трэці – Украіна, у чацвёрты – Балгарыя, у пяты – Беларусь, у шосты – Польша, у сёмы – Чэхія і Славакія» (1, с. 258). А калі выказацца больш канкрэтна, то паэт знайшоў для стварэння абагульненага славянскага характару, матывацыі дзеянняў і учынкаў розных народаў і плямён тыповыя праяўленні аж у 25 славянскіх народаў і народнасцей. Таму зусім зразумелай становіцца эмацыянальнасць паэтычнага (нават патэтычнага) прызнання Я. Сіпакова: «Мы – другія, мы – славяне... Ну, каму пажаць руку? Супраць брата нават станем, калі ён на тым баку» (с. 184). Дарэчы ў апошняй беларускай рэдакцыі «Веча славянскіх балад» са 196 баладных твораў 9 прысвечана беларусам, 10 рускім, па 8 – балгарам і украінцам, 6 – палякам. Шэраг балад маюць больш шырокае рэгіянальнае асвятленне – заходніх і паўднёвых славян («Сама»), усходніх славян («З'яўленне» і «Навіна»), усіх славян («Грунвальд»), славян Кіеўскай Русі («Пір») і інш.

Што ж было вызначальным для Я. Сіпакова?

Па-першае, гэта высокароднасць народнай чэсці, захаванне яе чысціні і святасці ў самых розных гістарычных умовах (успомнім маленькага македонскага хлопчыка, які нават бачачы забітага грэчаскімі бандытамі бацьку і ведаючы, што і яго чакае смерць, мужа кідае ім у твар: «Я, Пашка Маркоўскі, бандыты, Я – македонец, мужык» (1, с. 23). Не менш трагічна-ўражліва прагучалі словы маленькага вязня з канцэнтрацыйнага лагера: «Я ведаю, вы забойца, мяне вы заб'еце, і толькі за тое, што я пóляк...» (1, с. 16). І колькі слоў з сербскай балады «Урок». Настаўнік Мілаш Паўловіч вучыць дзяцей ведаць: «Што значыць – радасць, воля, смех, Радзіма», хоць і ведае, што апошнія словы заглушыць не школьны званок, а фашысцкія кулямётныя чэргі. А чаму б не ўспомніць і балгарына Хрыста Боцева, які ў барацьбе за чэсць Балгарыі, за волю зямлі роднай на сваіх жа Балканах сустрэўся з куляю так рана...

Па-другое, роўнасць людзей у чалавечай супольнасці, годнасць Чалавека як суб'екта гістарычнага працэсу, годнасць чалавека працы, годнасць падзвіжніка-вучонага, годнасць усіх тых, хто застаецца верным абранай жыццёвай ідэі, як верылі ёй ссыльныя дзекабрысты ў далёкай чыцінскай катарзе, як памятаў пра яе Фёдар Дастаеўскі – «пустэльнік, вязень тайгі сібірскай», як хацеў у сваіх марах аказацца на родных далях прыгонны Тарас, у якога «душа і сэрца плакалі аб неньцы-Украіне». Сваім паэтычным словам Я. Сіпакоў пацвердзіў векавую ісціну – не гінуць у народнай памяці людзі з моцным характарам, моцным жыццёвым стрыжнем, не знікаюць іх постаці ні ў часе, ні ў прасторы. Памятаюць жа людзі Яношыка ў Славакіі, Сценьку Разіна ў Расіі, таго ж Кастуся Каліноўскага на беларускай зямлі.

Па-трэцяе, устойлівасць славянскіх народаў перад тымі сацыяльнымі катаклізмамі, якія ўскалыхнулі іх характары, нават руйнавалі іх жыццё да самых адмоўных вымярэнняў (успомнім войны XIX стагоддзя, Першую і Другую сусветныя войны і інш.), глыбокая вера ў адраджэнне жыццедзейнасці, развіццё іх духоўнасці і творчых магчымасцей. Як нам падалося, уся складанасць у аднаўленні былых сацыяльна-духоўных набыткаў вельмі ёмка, душэўна, эмацыянальна зафіксаваў паэт у беларускай баладзе XX стагоддзя «Кветкі» (жанчына-партызанка перажыла усю горыч гібелі родных і блізкіх у полімі Вялікай Айчыннай вайны, як сімвал усіх славянскіх маці). Гераіня, седзячы на папялішчы сваёй хаты, гаруе, але ў руках трымае зярняткі, з якімі, быццам з жывымі, вядзе нячутную размову: «Узыходзьце, кветкі, буайце, кветкі! Не асыпайцеся вы ніколі! Перамажыце той чорны колер ... » (1, с. 14–15). Мабыць, з падобнымі словамі садзілі жанчыны кветкі на папялішчах Балгарыі і Сербіі, Чэхіі і Славакіі, Расіі, Польшчы, Украіны ...

Па-чацвёртае, дыялектычнае спалучэнне ў славянскім характары ўсеагульнага і індывідуальнага, якое, па Я. Сіпакову, яскрава бачна на векавым імкненні славян да адукаванасці, кніжнасці, асветніцтва, абагачэння духоўнасці асобы, якія дазвалялі адчуваць ім сябе больш устойліва ў розных часавых і прасторавых гістарычных вымярэннях. У кантэксце адзначанага безумоўную цікавасць (і ў наш час) выклікае балада азбукі «Пяроспар» з дзвюма знакавымі фігурамі вялікіх славян – Кірыла і Мяфодзій, такі ж вялікі беларус Францыск. Вялікасць першых двух па Я. Сіпакову, у сцвярджэнні бессмяротнай ісціны – «бо калі славянін забудзе сваю мову, ён і славянінам перастане быць». «І ён, Кірыла, даў для людскіх вачэй літары, а для вуснаў словы», бо вучыць без кніг – «гэта тое самае, што плёскаць віламі па вадзе». І не памыліліся асветнікі – славянская кніга ў рознамоўным афармленні ў наш час вядзе размовы з усім светам, бо дзякуючы Кірылу і Мяфодзію, «сляпыя – убачылі, глухія – пачулі, нямыя загаварылі» (1, с. 212).

Доўга ішло да Беларусі кірылаўскае слова. Не было ў XIV, XV стагоддзях на беларускай зямлі тых, хто мог паспавядаць прастаму люду, як «хціўцы абрасталі поўсцю кражы..., як мяняюць прайдзісветы свае думкі, сваю скуру», а «прадажныя паэты філіям падонкам кураць». Праўда ж, адзін, па Я. Сіпакову, праўдалюбец знайшоўся і быў гэта – ... адукаваны мядзведзь з Смаргонскай акадэміі ... (1, с. 113). Але знайшоўся адзін Чалавек, у якога сэрцы было прасякнута цягай да ведаў, любоўю, шчырасцю, адданасцю роднай Полацкай зямлі (балада «Кантрабанда»). І «пан», і «фурман» праз граніцу коней гналі ад таго боку, дзе можна паліць і святое, калі загад ёсць на тое», гналі туды, дзе Скарына павінен быў здзейсніць сваю мэту – друкаваць свае кнігі дома, таму што першыя 23 кнігі Бібліі, пракаменціраваныя ім самім, былі надрукаваны ў першым беларускім кнігавыдавецтве ў Празе ў 1517–1519 гг. Актыўная кнігавыдавецкая дзейнасць першадрукара працягнуцца ў Вільні, куды ён вернецца ў 1521 годзе. Вось ён, цудоўнейшы прыклад таго, як асабістая мара, можна сказаць, скразная рыса скарынінскага характару стала сімвалам адукаванасці беларускай нацыі, яе сусветнай свядомасці.

І, нарэшце, яшчэ аб адным – непадзельнасці ўсеагульнага з індывідуальным у баладах аб прасякнутасці кожнага чалавечага характару такім усеабагульным пачуццём, як каханне. Радкі, напоўненыя інтымным пачуццём, заварожваюць, даносяць да чытача драматызм прымуся ў адносінах да жанчыны (дзяўчыны) у ханскім гарэме і панскай сядзібе, у палоне «Надумаў прыхадзень паганы жанчын, як коней запрагаць». Але ж якая мяккасць і задушэўнасць плыве з вуснаў закаханых, у якіх «Ён» і «Яна» – гэта і ёсць адно непадзельнае і паміж імі, і ва ўсім свеце. Лейтматыў адзін: і каханне і «пачуцці ніколі нікому віной не былі». «Памерці адразу з каханай, то значыць для нас з ёю жыць».

Не спалохала папярэджанне панскага цівуна вольную беларускаю дзяўчыну – маўляў, калі выйдзе замуж на прыгоннага, то і сама рабою стане. А ў адказ чуе: «Я сама сябе гэтак караю, бо я ж Яна больш волі люблю» (1, с. 140).

І колькі радкоў з польскай балады-плачу «Просьба», якая гучала як прызнанне ў вялікім каханні Барбары Радзівіл з няпрызнанай каралеўскім дваром сям'і да караля Сігузмунда – ... «колькі зласліўцаў прыдворных хацела разняць нашы рукі», а «ён не паддаўся» – і аб заўчаснай смерці каханай «плакаў і многа і шчыра» (1, с. 133–134).

На жаль, нам не ўдалося дазнацца у Івана Данілавіча, чаму твор «Жанчына» не надрукаваны ў «Вечы славянскіх балад», скажам, як «Жаночая балада XX стагоддзя». Думка – не выпадковая: вельмі ўжо пяшчотна, замілавана разважае пра беларускую жанчыну (а на яе месцы магла быць і балгарка, і полька, і чэшка ці славачка). Успомнім гэтыя радкі:

*Тваё жыццё, – як бліскавіцы міг,
Твая усмешка век нам цёпла свеціць,
Спяшаем да цябе з нягод усіх,
Як на кругі свае спяшае вецер.
А ты – святая, як сама любоў –
Раджала фараонаў і рабоў,
Каб жыццедзейнасць не магла спыніцца.*

*Ты – маці, жонка; ты – дачка, сястра.
Твая заўсёды гожа я пара.
Дазволь, жанчына, у ногі пакланіцца.*

А цяпер – да «лірычнай прозы». Калі ў баладных творах пісьменнік галоўную ўвагу канцэнтраван на вызначальных, сутнасных рысах таго ці іншага славянскага народа і падкрэсліваў іх адметнасць і своеасаблівасць, то ў праявітых творах (а яны, галоўным чынам, прысвячаліся яго землякам) увага канцэнтравалася на паўсядзённых паводзінах і ўчынках, мабыць, і зусім не вырашальных, але такіх, якія дамалёўвалі чалавечыя характары, раскрываюць праяўленне сутнасці асобы ў самых розных сацыяльна-маральных вымярэннях, часта зусім не супаставімых. Хоць бы, напрыклад, такіх, як цяга да ведаў, да роднай беларускай кніжкі, з аднаго боку (апавяданне «Знаёмыя жнівеньскія сны») і зайздроснасць, сквапнасць, завяслінасць (апавяданні «Маўклівыя людзі», «Слухай, сыноч» і інш.). Пісьменнік разважае над пражытым героямі жыццём, шукае адказы на тое, а ці было яно правільным і людскім (апавяданне «Кульбы»), сцвярджае, што сутнасць шчаслівага сямейнага жыцця не ў прынцыпе «жыві, як хочаш». Яна праяўляецца тады, калі чалавек «раніцю з радасцю бязжыць на працу, а ў вечары – таксама з радасцю – вяртаецца да дому». Менавіта, у працоўным калектыве, у супольнасці чалавек знаходзіць адказы на шматлікія жыццёвыя перапляценні і супярэчнасці (аповесць «Жыві, як хочаш»). Чым не цікавы выраз: «умець пад адным сонцам бялізну сушыць». У аповесці «Пыл пад нагамі» пісьменнік асабліва выдзяляе такую рысу характару, як уменне быць падрыхтаваным да таго, што ў жыцці часам «усё здараецца раптоўна: любоў і рэўнасць, злосць і радасць».

Вясновае жыццё... Менавіта яно з аптымальным спалам умоўнага і рэальнага закладвае ў памяці цаглінку павагі і пашаны да таго месца, дзе нарадзіўся і вырас, дзе векавалі бацькі, дзе ўмелі

пакланяцца пачуццёва-містычнаму пачатку, таму, што ў паўсядзённай працы вучыць жыць, працаваць, паважаць векавыя традыцыі.

Цяпер – гэта толькі этнаграфічныя каштоўнасці, але калісьці на вёсцы пакланяліся і старэнькай сяўні, і забытаму цэпу, і патрэсканым ступе і жорнам, і дзяжы, і печы, і калаўротам і кроснам, памяталі пра тыя вясковыя кірмашы, што адбываліся ў дні вялікіх царкоўных свят, паважалі талачку, як калектыўны клопат у вырашэнні жыццёвых патрэб аднавяскоўцаў. Дабрата і шчодрасць сэрца, чуласць і спагада чалавечаму гору, народны гумар і родная мова, беражлівыя адносіны да роднай зямлі і прыцягальнай цудоўнай прыроды, і яшчэ шмат чаго аб чым можа і не ўспомніш – гэта і ёсць тая рэчаіснасць, у якой асноўныя рысы характару беларуса складваюцца, замацоўваюцца і становяцца пэўнымі жыццёвымі правіламі.

А што гэта ўсё не губляецца ў часе і прасторы, пісьменнік пераканаўча адлюстраван у сібірскіх нататках «Па зялёную маланку». На наш погляд, гэта не толькі найцікавейшы нарыс – гэта глыбокі пісьменніцкі філасофскі роздум над жыццём беларускіх сібіракоў (ці сібірскіх беларусаў), якія па волі лёсу аказаліся далёка ад Беларусі. У нечакана цяжкіх умовах яны выжывалі, выжылі, не згубіліся і не разгубіліся і, як лічыць, пісьменнік, менавіта таму, што захоўвалі сваё спрадвечнае, сваю бацькоўскую мову, песні, звычаі і абрады, як «штодзённы ўсход сонца», як непраходзячую духоўную каштоўнасць. А гэта якраз і ёсць тое менталітэтнае, індывідуальна-непаўторнае, чым ганарацца і што носяць у душы і сэрцы беларусы, незалежна ад таго, жывуць яны ў Канадзе ці Аргенціне, вялікай Маскве ці Далёкім Усходзе. Вось, да прыкладу, не забыліся ў Сібіры парэчкі называць толькі парэчкамі, журавіны – толькі журавінамі, бульбу – бульбай, хату – хатай і г.д. І, хоць нарадзілася і вырасла далёка ад Радзімы бабка Марына, але не згубілася ў яе сібірскай мове такія родныя для яе «а чаго», «а куды». Ці яшчэ – найцікавейшы прыклад. Спячэ бліноў, смачна паесць іх са скваркамі, а потым скажа дамашнім: «Ну, вось, як ўсё роўна дома пабыла, у хаце бацькавай паснедала». А як заслухоўваліся сібіракі, калі гучала беларуская дзявочая ці жніўная песня!

Спецыфічнасць беларускага характару, менталітэту беларусаў сібіракі бачылі ў іх духоўнай устойлівасці, і разам з тым індывідуальнасці: адзін – гэта непаўторны аптыміст, другі – мог добра «клонуць» на дарэчы падкінуты жарт, трэці – ішоў па жыцці з усімі былямі і небыліцамі, чацвёрты – адчуваў празмерную радасць ад працы на зямлі і г.д.

Падсумоўваючы адзначым, што такім вось чынам прачыталася нам паэтычна-празаічнае слова Я. Сіпакова з яго жыццёвым напаўненнем і літаратурным афармленнем такога найскладанейшага духоўна-псіхалагічнага феномена чалавечага жыцця, як характар з яго агульнаславянскай асновай і канкрэтна-беларускай напоўненасцю.

Літаратура

1. Сіпакоў, Янка. Веча славянскіх балад / Янка Сіпакоў. - Мн. : Мастліт., 1988. - 263с.

A.V. Rusecki

Vitebsk State University named after P.M. Masharov

The Poetic-Prose Speech of Janka Sipakou is dedicated to Belarusian-Slavic Mentality.

Key words: prose, poems, ballad, Belarusian character, Slavic mentality.

The article deals with peculiarities and main components of Belarusian mentality analyzes the basic artistic principles in Janka Sipakou's prose and poems.

B.I. Русілка

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава

e-mail: rusilka@tut.by

УДК821.161.3-311.6.09

МАСТАЦКАЕ АСЭНСАВАННЕ ХАРАКТАРУ БЕЛАРУСАЎ Ў РАМАНЕ У. ГНІЛАМЁДАВА “ПАСЛЯ ВАЙНЫ”

Ключавыя словы: народны характар, вобраз-персанаж, сродкі стварэння характару, эстэтычная функцыя партрэта, псіхалагізм.

У артыкуле разглядаецца спецыфіка мастацкага ўвасаблення нацыянальнага характару беларусаў у рамане У. Гніламёдава “Пасля вайны”, прааналізаваны асноўныя тыпы народнага характару ў творы, вызначаны найбольш эфектыўныя прыёмы стварэння вобраза-персанажа (апісанне ўчынкаў, партрэт, унутраныя маналогі, мова).

Апублікаваны ў 2015 годзе раман доктара філалагічных навук акадэміка У. Гніламёдава “Пасля вайны” з’яўляецца арганічнай часткай гістарычнай эпопеі, у якой аўтар паставіў перад сабой маш-